

I. Uvod. — Znamenitost pitanja.

„Die vergleichende und kritische Theologie hat neuerdings **nachgewiesen,** dass auch dieser *Mythus* (Unbeflekte Empfängnis der Jungfrau Maria), gleich den **meisten** anderen *Legenden der christlichen Mythologie,* **keineswegs originell,** sondern aus älteren Religionen, besonders dem ***Buddhismus,*** übernommen ist".

„Ähnliche *Sagen* hatten schon mehrere Jahrhunderte vor Christi Geburt eine weite Verbreitung in Indien, Persien, Kleinasien und Griechenland. Wenn Königstöchter oder andere *Jungfrauen* aus höheren Ständen, ohne *legitim* verheiratet zu sein, durch die Geburt eines Kindes erfreut wurden, so wurde als der Vater dieses *illegitimen* Sprösslings meistens ein **»Gott«** oder *»Halbgott«* ausgegeben, in diesen Falle der **mysteriöse »Heilige Geist«.**

Ernst Haeckel: Die Welträtsel (221.—230. Tausend) Seite 149.

Već nam je dugo vremena na srcu ležalo, da progovorimo već jedanput nešto o tom vrućem i jednom od najaktuelnijih pitanja. Hvala Bogu, ugrabismo malo vremena, pa nas evo da ispunimo tu našu vruću želju. Znamo bo, da mnogi od naših čitatelja i sami to od nas željkovano iščekuju.

Od nekog već doba počelo se i u nas simpatizovati i interesovati za budizam: najprije neki naši pjesnici i filosofi à la *Kranjčević, Gjalski* i *Tresić,* a onda beletristički listovi kao „Nada" i „Vijenac", pa pobožni „Obzor", „Pokret" i „Zvono". Čuli smo dapače i za jednu gimnaziju, gdje se đaci osobito rado budizmom bave. Znamo također za više inteligentnijih sveučilištaraca, koji su pohlepno čitali „majstora" Haeckela, te se tako zanijeli za nje-

mačkom strujom, koja si je već stekla u samoj Njemačkoj preko 250.000 pristaša[1]). Tko da se još živo ne sjeća, kad je naš *Kranjčević* pjevao: „O zdravo, o veliki Buddha!?" — kad je Tresić govorio u slavu „slatkom uživanju Nirvane"?

Uopće se u najnovije vrijeme pokazuje razmjerno svuda vanredno zanimanje za budistički sistem religije. Veliki budist i teosof dr. Franz *Hartmann* piše[2]): „Heiliger Buddha! wir liegen auch hier in Deutschland zu deinen Füssen!" Drugi jedan životopisac Buddhe raduje se i prorokuje, da je „die religiöse Bewegung, die ein halbes Jahrtausend vor Christus im Osten von Indien entstanden ist, erwacht im zweiten Jahrtausend nach Christus zu neuem Leben, ja, es könnte fast scheinen, als ob der Buddha einen zweiten Triumphzug antreten sollte, und zwar diesmal nicht bloss durch die östliche, sondern auch durch die westliche Welt"[3]). Isti biolog kaže, kad govori o budističkoj propagandi: „der Buddhismus ist allmählich eine Macht geworden, in der manche Kreise sogar eine *Gefahr* für das Christentum sehen"[4]).

Mi smo već prije u studiji „historija religije" kazali, da je još godine 1887. u Njemačkoj bilo prodano 27.000 egzemplara ponijemčenog budističkog katekizma. Oko raširenja bud. teosofije neumorno rade *Lotusblüten*, što izlaze od godine 1893. u Leipzigu. *Sphinx* u Braunšveigu i *Missionsverein* u Leipzigu također nastoje bud. ideje dovesti u sklad sa kulturnim zadaćama novoga doba. Isto je takovo društvo „*International Buddhist Society*" (Buddhasāsana Samāgana) utemeljeno 1903. u Bangoonu u Birmi, koje izdaje bogato ilustrovani list „*Buddhism*". U Ceylonu, sijelu južnog budizma, ima već dosta zavodâ i sjemeništâ za njihove misijonare, dok list „*The Buddhist*" širi bud. ideje i izvan Ceylona. U Japanu izlazi opet ilustrovani časopis „*The Orient*" (prije „Hansei Zasshi"), u San Francisku „*The Light of Dharma*", koji Amerićani jako rado čitaju. U Sijamu je napokon pred 15 godina izašlo nalogom kralja izdanje bud. spisa u 39 svezka, koje će slijediti još brojniji komentari.

[1]) Glauben und Wissen 1909. str. 33.
[2]) Ibidem.
[3]) Pischel: Leben und Lehre des Buddha. Leipzig, Teubner 1906. str. 1.
[4]) Pischel, str. 3.

Monistički „papa" *Haeckel* po običaju „tvrdi", da je budizam *prva* religija, jer je između 1500 milijuna ljudi 600 milijuna Brahmabudista[1]). Njemu, kojemu je Kalthoff i Promus *dokazao* u djelu „Die Entstehung des Christentums" (Jena 1904.), da je Krist „eine Idealfigur der Dichtung", koji „kao historijska osoba uopće niti egzistirao nije"[2]) — njemu je komparativna i kritička teologija dokazala, da je i naša dogma o Neokaljanom Začeću ukradena iz budizma[3]). On čvrsto ispovijeda, da je život Bude „ein belehrendes und heilendes Wanderleben", čije „božanstvo potvrđuju brojna čudesa"[4]).

Kršćanska onda religija nije drugo van sinkretistička religija, popabirčena iz orijentalskih i helenske religije. *Pfleidereru*[5]) je ona „das notwendige Entwicklungsprodukt des religiösen Geistes unserer Gattung, auf dessen Bildung die ganze Geschichte der alten Welt hinstrebte, in dessen Ausgestaltung alle geistigen Erträgnisse des Orients und Okzidents ihre Verwertung und zugleich Veredlung und Harmonisierung gefunden haben".

Ne trebamo se onda ni iznenaditi, kad svuda viđamo toliko zanimanje i zauzimanje za budističku vjeru. Danas ju svijet naziva „religijom budućnosti". Uspoređuje li ih čovjek onako izvana i površno, i zbilja će se opaziti naročito u životu Budinom mnogo sličnosti sa životom Isusovim. Majka njegova da je bila neokaljano začeta; da je i Budi prorokovao starac poput Simeona; da je bio kušan; da je činio mnoga čudesa; da je čudnovato umro itd. Osim toga je mnogima upadno i zagonetno redovništvo budističko. Poznato je naime, da njihovi redovnici sprovađaju zajednički život, zavjetuju se, nose haljine po redovničku, nose tonsure, krunice, obdržavaju capitulum culparum, ispovijedaju se, mole brevijar, pjevaju psalme itd. Kad to dakle sve čovjek čuje i čita, porodi mu se odmah u srcu simpatija do bud. religije. Nego je dublji jedan razlog, zašto se današnji svijet toliko zanima budizmom. Ako on i ima nekoliko načela zdrave etike, svejedno čovjeku ne nalaže u

[1]) Ernst Haeckel: Die Welträtsel, Leipzig 1908. (221.—230. Tausend) str. 129.
[2]) Welträtsel 151.
[3]) Welträtsel 149.
[4]) Welträtsel 184.
[5]) Pfleiderer: Das Urchristentum, seine Schriften und Lehren. 2 A. Berlin 1902. I. S. VII.

savjesti nikakovih dužnosti ni odgovornosti. Budizam je pesimistička religija bez Boga, a to baš toliko prija modernome svijetu. Svijet je napokon vrlo nestalan i promjenljiv u svojim zahtjevima, pa je eto postala danas „moda" tražiti si i novu religiju po svom ćefu, koja će ostaviti čovjeka slobodna, da i nadalje i još više može slijediti slijepa svoja nagnuća. Ali ne treba zaboraviti, da to ne će dugo potrajati. Svijet će se skoro zasititi i budizma, čim jedanput (makar i kasno) uvidi užasne posljedice trule bud. religije.

Na koncu još samo jedan hvalospjev! „Kršćanstvo i budizam — veli Rikardo *Pischel* — naučaju, da je ljubav najveća krepost. No budisti slijede još vjernije nego li kršćani nauku svoga učitelja. Budizam ne poznaje nikakovih proganjanja krivovjernika, nikakovih procesa vještica, nikakove križarske ratove. Mirno je i tiho išao on svojim putem i bez nasilnih sredstava postao jednom od najvećih religija, što ih svijet poznaje. Kršćanstvo i budizam jesu religije otkupljenja ..." „Abgesehen von *vereinzelten* Stimmen, sind die christlichen Missionare, die mit dem Buddhismus in Berührung gekommen sind, darin *einig*, dass die Ethik des Buddhismus *gleich* hinter der des Christemtus kommt ..." „Seine (Christi) Gebote und Verbote sind — wenn man die spezifisch indischer und für Indien allein nötigen ausser acht lässt, *wesentlich dieselben* wie die Christi"[1]). Da vidimo, da li je to zbilja istina! Mi ćemo lijepo tačku po tačku uspoređivati ove dvije religije, pa ćemo se čudom čuditi, kako je mogla šta ovakova ispjevati zanesena fantazija modernih budista. Dakle na posao!

2. Da li je Buddha uopće kada egzistirao? — Nasuprot Isusova egzistencija sjajno zajamčena.

„Neuerdings haben *Kalthoff* und *Promus* ihren ausgezeichneten Schriften über „die Entstehung des Christentums mit hoher Wahrscheinlichkeit nachgewiesen, dass Christus eine *Idealfigur* der Dichtung ist und als historische *Person* überhaupt *niemals* existiert hat".
Haeckel: Welträtsel str. 151.

Kad bi sigurno bilo, da je Buddha uopće živio i utemeljio budizam kao religiju, tada bi se moralo nesumnjivo i stalno znati, kada se je rodio i kada je umro. Ako znademo iz povijesti za egzistenciju tolikih učenjaka i znamenitijih individua, kud i kamo bi morali tačnije znati za život i poznavati onoga „velikana", koji je utemeljio budističku religiju, koja je tako znatno raširena na Istoku, Narod ga slijepo obožava, da se i donekle samo nije informirao o njegovoj egzistenciji i životu.

[1]) Pschel: Leben und Lehren des Buddha. Leipzig 1906. str. 3. i 4.

Ali šta nam kazuje historija? A ma baš ništa stalna! Doduše par najnovijih iskopina govori o nekakovom Buddhi, te se *čini*, da je živio, no nema još do danas historičara pravoga, koji nam tačno i stalno odmjerio godinu njegova rođenja i smrti.

Max Müller je bez sumnje najznamenitiji i najvrsniji poznavatelj budizma. Premda pravi racijonalist, ipak objektivno priznaje: „Die Art und Weise, wie wir diese Texte als Beweismaterial benützen müssen, würde für einen Geschichtsforscher, der sich mit römischer oder griechischer Geschichte beschäftigt, von *keiner* Beweiskraft sein"[1]).

Pokojni dr. Edmund *Hardy*, sveučilišni profesor u Freiburgu, u znamenitom svom djelu o budizmu[2]) ispovijeda slijedeće: „*An geschichtlich beglaubigten Thatsachen ist das Leben des indischen Religionsstifters arm*, um so reicher aber an Begebenheiten, welche ihren Ursprung in sagenhaften Vorstellungen und im Wunderglauben des indischen Volkes unverkennbar an der Stirne tragen, Wo nun hier die Geschichte aufhört und die Legende beginnt, ist unmöglich mit Sicherheit zu bestimmen, und wird man wohl für immer auf den Versuch, die historischen Bestandteile des Lebenbildes von den übrigen Zuthaten zu trennen, verzichten müssen. Unsere Aufgabe kann daher nur darin bestehen, die *zerstreuten biographischen Notizen* aus der ältesten und älteren Pâli-Literatur zusammenzulesen, ohne uns auf das schlüpferige Gebiet der Kritik zu begeben und eine Ausscheidung des Wahren vom Erdichteten vorzunehmen".

Kellog[3]) govori još poraznije: „*Was das Leben Buddhas anbelangt, so ist von keinem einzigen Zeitgenossen*, sei es Freund oder

[1]) Sinthern: Buddhismus und Buddhistische Strömunger in der Gegenwart. Münster 1905. str. 16.
[2]) Hardy: Der Buddhismus nach älteren Pâli-Werken. Münster 1890 str. 25.
[3]) Stimmen aus M. Laach sv. 31. (1886.) str. 390.

Feind, etwas *bis auf unsere Tage gekommen*, das uns eine einzige Tatsache direkt und unbestritten verbürgte. Was wir mit einiger Wahrscheinlichkeit über den Gegenstand wissen, haben wir nur durch Schlüsse aus Schriftstellern, von denen *kein einziger als Zeitgenosse Buddhas* nachgewiesen werden kann".

Jedan od najboljih katoličkih poznavalaca budizma, isusovac *Dahlmann* piše: „*Historische* Quellen, d. h. Urkunden, die uns, ein zwerlässiges Zeugnis vom *Leben* Buddhas geben, existieren nicht vor Christus. Alles ist Legende oder Mythus". Dä, izvori i uopće sve, što govori o Buddhi, tako je manjkavo, da se historičar upravo stidjeti mora nazvati sve to povjesničkim izvorima. „Würde einem Erforscher mittelalterlicher Geschichte ein solches Dokument als einzige Quelle sich aufschliessen, so würde er sich *schämen*, ihr überhaupt den Namen einer geschichtlichen *Quelle im weitesten* Sinne zu geben" [1].

Koje onda čudo, da se jedan vrsni orijentalist, po imenu *Emil Sénart* [2], nije ustručavao sasvim zanijekati egzistenciju onoga Buddhe, što ga današnji budisti kao utemeljitelja poštivaju. Cijelu budističku legendu svađa na staru mitologiju sunca. Isto tvrdi i drugi znameniti indolog, holandez *Kern*. To je svakako *fakat*, da godina rođenja i smrti Buddhine nije zajamčena. I mi smo skoro Sénartovog i Kernovog mnijenja, jer je *M. A. Troyer* [3] uspoređivao i studirao godinu rođenja Buddhina, te veli: „Iz velike množine izvještaja naveo sam samo 21, a ti kolebaju od 3112. do 543. godine prije Krista". Ima tu dakle razmak od 2569 godina, a ipak se ne može stalno nijedna od ovih uzeti za godinu rođenja Buddhina. Jedni uzimaju godinu 623., drugi 600., treći 560., neki opet 478., 470., 463. itd.

Isti protestanat *dr. Lehmann* iz Kopenhagena u znamenitom Chantepie-ovom djelu „historija religije" ovako umuje [4]: „Die Frage ist nur die, ob wir in den vorhandenen Erzählungen von Buddha Spuren dieser *Persönlichkeit* finden. Dieses ist von *zwei grossen Indologen unserer Zeit*, von dem Franzosen *Sénart* und dem Holländer *Kern*, mit Bestimmtheit verneint worden. Sie finden in sämtlichen Erzählungen von Gotama Buddha einen *entschieden mythischen Charakter* und betrachten sie nur als *Mythen*; mit *grossem Eifer* und *viel Gelehrsamkeit* haben sie nachzuweisen gesucht, aus welchen Mythenkreisen die Buddhasage zusammengebracht ist. Besonders hat man die Züge des *Sonnenheros* bei Buddha wiederfinden wollen und die Legende von Buddha mit denen von den Sonnengöttern *Vishnu* und *Krishna* zusammengestellt. Dieser Nachweis — kaže ponovno — ist mit einer fast überzeugenden *Kunstfertigkeit* durchgeführt und hat *Vieles, das von bleibendem Interesse ist*, zu Tag gefördet; besonders *das Buch Kerns ist eins der reichhaltigsten mythologischen Werke der modernen Indologie*".

[1]) Stimmen aus Maria Laach, svez. 53., str. 132.
[2]) Essai sur la légende du Buddha. Paris 1875.
[3]) *Pesch:* Gottesbegriff in den heidnischen Religionen des Alterthums. Freiburg 188:., str. 17.
[4]) *Chantepie de la Sausaye:* Religionsgeschichte II. Tübingen 1905., str. 83.

Opetujemo dakle i završujemo našu tvrdnju sa prijateljem našim, neumornim *dr. Gutberletom* [1]: „Über den Ursprung des Buddhismus ist nichts Sicheres bekannt, die Angaben über Buddhas Geburtsjahr schwanken innerhalb mehrerer Jahrhunderte. Der Orientalist *Sénart* hat sogar seine Existenz geleugnet, *ohne dass man ihn triftig hätte widerlegen können* (jedino nešto *Oldenberg* ali je zanesen i do skrajnosti pristran i subjektivan).

*

A sad da malo promotrimo egzistenciju Isusa Krista! Usporedimo li egzistenciju Buddhe sa Isusovom, tad nam se Isusova osoba pojavlja u toli divnom povjesničkom svjetlu, da ga boljega ni pomisliti ne možemo. Ako je ičije osobe egzistencija zajamčena, tad je to najstalnije i najprije Isusova. Oko Njega se vrti čitava historija upravo kao i valovi oko kamena, bačena u more. Izbrišemo li ime Isusovo iz povjesti, tad pada cijela i raspada se, jer je lišena središta i temelja. Kao što dolazimo do uvjerenja, da su mnoge znamenitije osobe egzistirale, n. pr. u staro doba Augusto, Cezar, Aleksander Veliki, istim, dä, samo mnogo stalnijim načinom znademo, da je i Isus živio. Svjedoči nam to sjajno i brojenje godinâ. Ko bi istom mogao izbrojiti sve one savremene dokumente n. pr. katakomba?

Plinije Mlađi (r. 61. a umro 114. g. poslije Isusa), prijatelj cara Trajana, koji bješe od g. 111—113. namjesnik rimski u provinciji Bitiniji, piše otale caru pismo: „Svuda se je naokolo to „praznovjerje" (kršćanstvo) raširilo, ne samo po gradovima i selima,

[1]) *Dr. Gutberlet:* Lehrbuch der Apologetik II. Münster 1904. str. 268.

već i po ravnoj zemlji. Hramovi su opustjeli, te se već dugo nikakove žrtve ne prikazuju. Već se prije ishoda suncu sakupljaju kršćani, pa Kristu kao svojem Bogu hvalu pjevaju" (carmenque Christo quasi deo dicere invicem).

Malo kasnije, u vrijeme od 115.—117. godine izda povjesničar *Tacit* svoje „anale", u kojima piše o požaru Rima, za koji javno mnijenje drži, da ga je Neron prouzročio, radi čega na njega Rimljani zamrziše — da je taj Neron, eda zabašuri svoju krivnju, kaznio kršćane najizabranijim mukama, a početnik tog imena i sljedbe jest Krist, kojega je Poncije Pilat osudio na smrt (XV, 44.).

Treći nam historički dokaz daje *Svetonije* (r. 70. + 121. po Kr.), biograf cara Klaudija. „Afflicti suppliciis Christiani, genus hominum superstitionis novae et maleficae". Neki „Krestos" je prouzročio bune među Židovima, što ih je car skupa sa kršćanima, koje su još Židovima smatrali, prognao iz Rima.

Od židovskih je svjedočanstva najvrednije ono *Josipa Flavija* u njegovim „starinama" (17, 3.): „U to se vrijeme pojavi Isus, mudri čovjek, ako ga uopće smijemo čovjekom nazvati. On bo je počinjao čudnovata djela (ἦν γαρ παραδόξων ἔργων ποιητής), koji je učitelj ljudi, što s veseljem primaju istinu. On osvoji mnogo Židova i mnogo Grka. On bijaše Mesija. Pa kad ga je Pilat na tužbu najuglednijih naših muževa kaznio smrću na križu, ni onda si ne prestade stjecati pristaša. On im se naime treći dan ukaže opet živ, kako su već božanski Proroci i bezbrojna druga čudnovata njegova djela nagovijestila. I sada još postoji narod, po njemu prozvani kršćani".

3. Povjesnička vrijednost budističkih izvora jednaka ništici - dok povijest Evanđelja najstalnija.

„Cijela se budistička izvorna literatura ima iz reda vjerodostojnih svjedoka jednostavno brisati".
Sinthern, Buddhismus str. 9.

I.

Danas se doduše tako rado citira sva sila tih budističkih izvora, kao na primjer *Pâli*-djela, *Tripitaka*, *Tinaya-Pitaka* (etika i ceremonijale), *Sutta-Pitaka* (dogmatika) i *Abhidhamma* (metafisika), pa onda *Nidanakatha*, na koju se naši naprednjaci á la *Ciprijanović*[1]) tako s nasladom pozivaju, a ipak nema učenjaka ni najzauzetijeg budista, kojemu bi uspjelo zbilja dokazati strogu i potpunu autenciju i historijat tih djelâ. Sjetimo se samo *Pâli*-djelâ. Tu imamo u spomenutoj *Vinaya-Pitaki* tri skupine i *Vibhanga*, *Khandhaka* i *Parivara Patha*, onda u skupini *Sutta-Pitaka*: *Digha-Nikaya* i *Kkuddaka-Nikaya*, koja se opet po *Rhys Daolds-u* i *Hardiju*, sastoji iz 15 djelâ.[2]) Zatim dolazi *Abhidhamma-Pannati*, *Dhatu-Katha*, *Yamaka i Patthana*, napokon onda dolazi 19 *Atthakathas* ili Pâli-komentara. To smo naveli zato, jer će nam to dobro doći, kako ćemo još kasnije čuti. S autoritetom i autencijom tih izvora stoji i pada cijeli budizam.

Današnji se obožavatelji budizma, ti fanatični deklamatori, ninajmanje ne potrudiše, da se informuju o autentičnosti budističkih izvora Njima je dosta, da se u njima nalazi nekoliko paralelnih mjesta — o kojima mislimo posebno govoriti — pa onda smjesta zaključuju na ovisnost evanđelja o budističkim pismenim tradicijama. Ali neka znadu, da to žestoki protivnici katolika, koji su ujedno najvrsniji poznavatelji, najodlučnije pobijaju. Vrijedi to za znamenitog racijonalista *Max Müllera*, *Oldenberga*, *Bartha*, a još više za s pominjanog *Rhys David-a*. Potonji — zgodno kaže *dr. Gutberlet*[3]). nalazi doduše mnogo sličnosti između Buddhe i Krista, između budizma i „*romanizma*". pa svejedno veli, da su to realno *podudaranje mogli proklamovati samo kršćanstvu protivni diletanti.* On vrlo zgodno opaža, da su sličnosti među događajima evanđelja i budističkih legenada jedino *prividne*, budući da su dogmatske pretpostavke iz temelja različne (da die *dogmatischen Voraussetzungen grundverschieden* seien)".

Upravo je interisantno čitati, kako si u našoj stvari i najzagrijaniji današnji budisti protuslove. Isti na primjer *Rikardo Pischel*, kaost računjak, koji je istraživao — kako sam veli — „sve prijevode sa tekstom u Pali, sanskritskom i Gata dijalektu", mora da ispovijeda: „Tehnički, formelni (formelhaft) jezik budističkih knjiga očevidno je još *jako težak* za razumijevanje jer je istom

[1]) »*Zvono*« 1908. str. 597.
[2]) *Rhys Davids* u reviji i *Journal of The Pâli Text Society*, od god. 1886. a *Hardy* u spomenutom djelu: *Buddhismus*, 1890. na strani 159. — *Olcott-Bischoff*: *Bud. Katechismus, Leipzig 1902. str. 134* —
[3]) Apologetik II.[3] Münster 1904., str. 266. —

samo mali dio literature komentatora izdan. Über die Wiedergabe *vieler wichtiger Begriffe* ist unter den Forschern noch *keine Einigung erzielt*"[1]). Isti je „stručnjak" prinuždeu priznati, da je budizam zapravo oživio tek u dvadesetom stoljeću poslije Krista[2]). On smatra pravom nesrećom za budizam, što su se s njim „mit Vorliebe", tako rado bavili lajici, koji su ga mjerili *posve krivom* mjerom, jer nisu poznavali uvjete, koji su budizam izazvali i proizveli[3]).

Dr. Edv. Lehmann u čuvenoj Chantepie-voj historiji religije[4]) piše također dosta slično: „Die Quellen des Buddhismus sind ausserordentlich zahlreich, und, wie es bei so ausgebreiteten Religion zu erwarten ist, **sehr mannigfaltig**. Nicht nur liegen sie in *vielen verschiedenen Sprachen* vor, in Sanskrit und Pâli, in Tibetanisch und Mandschu, Chinesisch und Japanisch, sondern sie gehen auch *inhaltlich ziemlich auseinander*". Isti profesor iz Kopenhagena tvrdi, da Buddha uopće nikada nije ni govorio Pali-jezikom, već jezikom zemlje Magadha[5]). Na slijedećoj strani stoji ova važna i zanimljiva izjava: „*Wie nahe die Palitexte* (koji su još najvredniji i najstariji) *der ursprünglichen Verkündigung Buddhas und seiner Jünger stehen, ist nicht genau zu entscheiden;* dass einzelne Stücke, z. B. Mahāvagga, im Sutta-Nipāta, wirklich auf den Meister selbst *oder* seine ersten Jünger zurückgehen, ist indessen nicht unwarscheinlich" (dakle samo *moguće* a nikako stalno). Onda: „nur *annäherungsweise* könen wir *das Alter* dieser Sammlungen bestimmen". Predožba *nauke* Buddhine u Sutta-literaturi — po njemu — hat sich erst „später gebildet". Isto vrijedi i za Abhidhammu „dass diese metaphysische Literatur ein *späteres* Gebilde ist". Ne treba nadalje zaboraviti, da se stariji izvori od novijih razlikuju i „formom i *sadržajem*. „Glede potanjega priznaje *dr. Lehmann*: „*Gewöhnlich* ist die Lektüre der *Pâliliteratur* eine wenig erfreuliche: *starre, abstrakte Disputationen, voll ermüdender Haarklaubereien, Formalitäten* und *endloser Wiederholungen* ohne alle Individualität oder Frische, machen die Hauptmasse aus"[6]). Što *Lehmann* tvrdi za kanon južne

[1]) Pischel: Leben und Lehre des Buddha. Leipzig 1906. str. V.
[2]) Pischel str. 1.
[3]) *Pischel* 4.
[4]) Lehrbuch d. Religionsgeschichte. II. Band. Tübingen 1905. Seite 78.
[5]) Chantepie de la Saussaye str. 78.
[6]) Chantepie str. 79. i 80.

crkve, za *Pali* literaturu, isto opetuje i za sjevernu crkvu, za *sanskritsku* literaturu. „Der Kanon ist weniger fixiert und abgeschlossen, was daraus zu erklären ist, dass, während die südliche Kirche eine (barem donekle) einheitlche Tradition hat, die nördliche sich in zahlreiche Sekten spaltet, deren verschiedene Anschanungen in der Literatur hervortreten"[1]) Između ovih „*Lalitavistara* enthält einen Teil der Biographie Buddhas, in sehr *phantastischer* und meistens ganz unzuverlässiger Darstellung"[2]). Prelazeći sad *Lehmann*[3]) konačno na *kineske* izvore pripominje, da uza sve to što gdje gdje odaju Pâli i sanskritsku literaturu „so weichen sie doch von den uns bekannten Sanskrit und Pâlibüchern so sehr ab, dass sie *fast ohne Ausname auf uns unbekannte Originale* oder auf abweichende Rezensionen der uns bekannten hinweisen". Neki *Beal* ih je obradio, iznesavši silne i različne stvari, tako na primjer razne biografije Buddhe. To bi nam eto bio pregled *Chantepijeve* historije religije. Mnogo i mnogo dakle ima tu izvora, ali se ne slažu, autencija im nije zajamčena jer su pobrkani i protuslovni. Zato je razumljivo, da *dr. Lehmann*, u netom spomenutom djelu, zahtijeva i ističe, kako historičar treba da je oprezan, dapače da mora i važnije dokumente škartirati. „*Dass nur das Allerwenigste selbst von den Berichten, die für historisch gelten wollen, für die Geschichte zu gebrauchen ist, wird man von vornherein verstehen. Vielmehr hat man die Frage aufgeworfen, ob wir überhaupt irgend eine historische Kunde von Gotama Buddha besitzen*"[4]). Kao neki komentar tomu vrijedi, što spominje pet strana kasnije (88), da su naime prije našega Buddhe egzistovala već *dvadeset i četiri* druga Buddhe.

Čujmo sada mnijenje pokojnog prof. *dr. Hardy-a!* Već smo prije spomenuli njegovo za nas najvažnije djelo: *Der Buddhismus* nach älteren Pâli-Werken, što je g. 1890. izašlo u zbirci „Darstellungen aus dem Gebiete der nichtchristlichen Religionsgeschichte" u Münsteru. Odmah na strani drugoj veli on: „Doch nicht bloss erst in späterer Zeit, sondern schon von Anfang an fehlte dem Buddhismus sowohl die *äussere* als die *innere Einheit*, und so haben denn auch die Spaltungen, welche im Laufe der Jahrhunderte her-

[1]) Chantepie, str. 80.
[2]) Chantepie, str. 81.
[3]) Chantepie, str. 82.
[4]) Chantepie, str. 8·. i 83.

vorgetreten sind, nur dazu beigetragen, die längst vorhandenen Risse und Spalten mehr offenkundig zu machen". On upozorava, da moramo ovu stvar imati uvijek pred očima osobito, kad se govori o numeričkoj prevladi (Übergewicht) budizma nad kršćanstvom; toga radi nije slobodno po volji i na laku ruku nabrajati sve one milijune ljudi, koji obitavaju u zemljama, gdje je ta religija raširena. Razloživ jezgrovito budističku literaturu, spominje, da je cjelokupni kanon — smijemo li vjerovati jednoj „vjerojatnoj predaji", koja se nalazi u ceylonskim kronikama *iz 5. stoljeća prije Krista* — sve do *prvoga* stoljeća prije našega računanja **usmeno** predavan, a onda tekar, za vlade kralja *Vattagamini* pismeno (odnosno aufgezeichnet) predan. Dapače, još više[1]): „Nicht zu verwundern aber ist es bei der *tiefeingewurzelten Abneigung* der Inder *gegen* den Gebrauch der Schrift zum Zweck der Überlieferung von religiösen Wissen, dass man auch *lange*, nachdem die Schrift zu profanen Zwecken in Gebrauch gekommen war, sich nicht entschliessen konnte, sie in den Dienst der religiösen Lehrüberlieferung zu stellen". Ali što je tek zapravo pravi razlog, da moramo tako malo vjerovati u siguran autenticitet budističkih djela, jeste upravo taj, što nam je posve nepoznato, tko bi bio njihov auktor. „**Nach dem Autor zu forschen** — rekao je freiburški profesor[2]) **wäre vergebliche Mühe**. An Gotama, unsern Buddha, ist **sicher nicht** zu denken. *Höchstens können einige Formeln* und vielleicht auch die eine oder andere **Sentenz** von ihm herrühren. Auch ist es fraglich, ob die unmittelbaren Schüler des „Erhabenen" (bhagavâ) schon die Abfassung unserer Texte in Angriff genommen haben". — Najkarakterističnija je napokon ova Hardyjeva osuda[3]): „*An geschichtlich beglaubigten Thatsachen ist das Leben des indischen Religionstifters arm*" ... „Wo nun die Geschichte aufhört und die Legende beginnt, ist **unmöglich** mit Sicherheit zu bestimmen, und wird man **wohl für immer** auf den Versuch, die historischen Bestandteile des Lebensbildes von den übrigen Zuthaten zu trennen, *verzichten müssen*". Hardyjeva zadaća zato i može biti, jedino: „*die zerstreuten biografischen Notizen* aus der ältesten und Pâli-Litteratur zusam-

[1]) Hardy: Der Buddhismus nacht älteren Pâli Verken. Münster 1890 strana 5.
[2]) Hardy, str. 6.
[3]) Hardy, str. 25.

menzulesen, ohne eine Ausscheidung des Wahren vom Erdichteten vorzunehmen". Isto ovo više puta spominje, tako n. pr. govoreći o naukama sjarijega budizma veli[1]). „Ein zuverlässiges Kriterium zur Scheidung der Nachbildungen von dem Ursprünglichen und Echten ist uns nicht gegeben. Nicht einmal werden wir sagen dürfen: je kürzer und markiger, desto treuer und wahren". — Na njegovo izvađanje i prispodabljanje osvrnuti ćemo se kasnije opširnije, kad budemo govorili o paralelnim mjestima.

Neka nam dragi naš čitatelj oprosti, što se sad odmah već ovdje želimo malo pozabaviti sa budističkim *katekizmom*. Ne možemo bo srcu odoljeti, jer je to još najmjerodavniji faktor. Šta nas dakle uči budistički katekizam s obzirom na ovo pitanje u ovo poglavlju? Rabit ćemi n. pr. ovo izdanje: *Olcot-Bischoff*: *Der buddh. Katechismus*, 35. (2. deutsche) Ausgabe. Leipzig 1902.:

Prvo pitanje veli: „Kojoj religiji pripadaš?" Odgovor glasi: „budističkoj". Autorizavani prevađač, *dr. Bischoff*, bio je tako uslužan, te nam je odmah u opasci ispovjedio: *dass Wort „Religion" lässt sich eigentlich auf den Buddhismus gar nicht anwenden, da dieser* **keine Religion**, *sondern eine moralische Philosophie ist*[2])". Već nam je tu sada jasno, kakova je glupost kod hrvatskih budista, koji obožavaju ove katekizme, a svejedno govore i prispodabljaju budizam — *religiju* sa kršćanskom religijom. Jedan eto za njih od najmjerodavnijih, izjavljuje jasno i glasno, da budizam *nije* religija, dok je svakomu i najzadnjemu stalno i neprijeporno, da je kršćanstvo, ne samo kakova god, već *κατ' ἐξοχήν religija*. Nego hajdemo dalje! „Hoćeš li ti nekoga „budistom" nazvati — veli četvrto pitanje budističkog katekizma[3]) — lih radi toga, što je rođen od budističkih roditelja?" „Jamačno ne!" glasi odgovor. „Budist bo je onaj, koji ne samo da ispovijeda vjeru u Buddhu kao najplemenitijega (najodličnijega) između učitelja, nauku po njemu objavljenu i bratinstvo (zajednicu) Arahatovo, nego i radi u dnevnome životu prema njegovim propisima". Dobro! Zapamtimo te riječi, što ih tako lijepo u teoriji spominje. Kad nam još sada taj isti auktor odgovori na pitanje: kojoj religiji pripadahu oni mudraci kraja *Rajagriha*, kojima je u pustinji bio Buddha učenikom: „**oni**

[1]) Hardy, str 48.
[2]) Olcott-Bischoff: Der buddhistische Katechismus, Leipzig 1902. str. 3.
[3]) Der buddh. Katechismus, str. 4.

pripadahu Hindu-religiji, te bijahu brahmani" [1]), moći ćemo odmah dobar dio Buddhine nauke i izvora odbaciti na stranu tih brahmanaca. Zgodno je i 194. pitanje budističkog katekizma: *Gibt es irgend welche Dogmen im Buddhismus, die wir auf Treu und Glauben anzunehmen gehalten sind? Nein!* glasi odgovor, *wir sind vielmehr ernstlich angewiesen, überhaupt nichts auf blossen Glauben hin anzunehmen, mag es in Büchern geschrieben stehen, oder unseren Vorfahren überliefert oder von den Weisen gelehrt sein.* „Zar je on sam (Buddha) zbilja naučavao ovu plemenitu regulu?" **Ja**! veli katekizam. „Der Buddha hat gesagt dass wir an nichts, was gesagt ist, lediglich darum, weil es gesagt ist, glauben sollen; noch auch an Traditionen darum, weil sie von alter Zeit her überliefert sind; noch Gerüchten als solchen, **noch Schriften** der Weisen lediglich darum weil sie von Weisen geschrieben sind; noch an Ideen, die wir als vermutlich durch einen *deva* uns eingegeben betrachten können (d. h. an vermutete übersinnliche Inspiration); noch auf Grund von Folgerungen, die wir aus einer von uns auf gut Glück angenommenen Voraussetzung ziehen; noch infolge eines scheinbar notwendigen Analogieschlusses; *noch auf die blosse Autorität unserer eigenen Lehrer* od Herren hin". „Kada nam je ipak prema tome vjerovati?" pita napokon katekizam, pa odmah odvraća: „Wir haben zu glauben, wenn die *Schrift*, Lehre oder Rede durch unsere eigene Vernunft und unser Gewissen(!) bekräftigt wird. „Denn dies" — sagt er (der Buddha) zum Schlusse, „lehrte ich euch nicht lediglich darum zu glauben, weil ihr's gehört habt, sondern wenn ihr es auf Antrieb eures eigenen Gewissens(!) glaubtet, alsdann demgemäss und ausgiebig zu handeln" [2]).

Ovakovo će nam tumačenje biti još razumljivije, ako popratimo i druge odgovore *Olcottovog* budističkog katekizma. „Je li Buddha bog? — **nije**! *Je li čovjek?* — **jest**! *Ali najmudrije, najplemenitije i najsvetije biće, koje se je samo tečajem bezbrojnih rođenja razvilo nad sva druga bića, izuzevši samo prеđašnje Buddhe*" [3]). U tome baš i sastoje oni „auffallenden Gegensätze" između budizma i „religija" — kako izričito ispovijeda *Olcott* — **„jer budizam uči vrhovno božanstvo bez boga stvorca"** [4]). Tomu i odgovara

[1]) Olcott: Katechismus, str. 13.
[2]) Ibidem. p. 55.
[3]) Ibidem, p. 5.
[4]) Ibidem, p. 51.

njegova nauka, da budistički povjesni izvori, o kojima sad govorimo, nisu objavljena nauka. Poslušajmo ga: „Hat der Buddhismus ein Anrecht darauf, als eine wissenschaftliche Religion betrachtet zu werden oder ist er zu den **„geoffenbarten"** zu rechnen? **Mit grösstem Nachdruck ist zu betonen, dass er keine geoffenbarte Religion** ist! *Weder hat ihn der Buddha als solche gepredigt, noch wird er so aufgefasst. Im gegenteil! Er gab ihn als die Aufstellung ewiger Wahrheiten aus, die seine Vorgänger gleich ihm gelehrt hätten*" [1]). Još više! Kako je već dvaputa priznao, da nijesmo dužni ovim izvorima *uopće* ni *vazda* vjerovati, to sada dozvoljava i ovo: „Enthält der populäre Buddhismus nichts, als Wahres, und mit der Wissenschaft Übereinstimmendes?" glasi njegovo pitanje, na koje dobivamo slijedeće odgovor [2]): „Gleich jeder(!) anderen Religion, die viele Jahrhunderte existiert hat, enthält er allerdings jetzt (tobože — od iskona!). Unwahres mit Wahrem vermengt; selbst Gold findet sich mit Schlacken vermischt. *Die dichterische Phantasie*, der Religionseifer(!) oder *die abergläubische Swärmerei* buddhistischer *Überfrommer* haben verschiedentlich bewirkt, dass die edlen Prinzipien der Morallehre des Buddha (da li je i to istina, vidjet ćemo naskoro) *mehr oder weniger mit Dingen verbunden wurden, die nicht geeignet sein dürften, Nutzen zu bringen*". Na koncu još podsjećam čitatelja na ponovnu izjavu *Olcotta*, da su *istine* budizma, sadržaae u njihovoj „svetoj literaturi": čisto *naravne* naravi [3]), te da je baš budistička nauka, da njihove svete knjige *nisu* ni *objavljene* ni *inspirirane* [4]). Radi tih silnih fantaziranja, promjena i nejasnosti niječe im *M. Müller* ama svaku povjesničku dokaznu vrijednost.

Sad je već vrijeme, da se dignemo malko iz ovoga protuslovlja i međusobnog pobijanja, pa bacimo pogled na povjesne i vjerske izvore *kršćanske* religije, da vidimo, u čemu stoji razlika između autencije jednih i drugih. Već smo rekli na početku ovog poglavlja, da je povjesnička vrijednost budističkih izvora jednaka ništici, što smo eto i dokazali; a sad nam je dokazati, da je nasuprot:

[1]) Ibidem 95. Opet protuslovlje!
[2]) Ibidem, str. 53.
[3]) Ibidem 112.
[4]) Ibidem 45.

II.

Povijest Evanđelja najstalnija.

Još u najstarija kršćanska vremena znači riječ εὐαγγέλιον: *dobre glase* i *javljanje slave Gospodnje*, koji su napisani prema propovijedima apostolâ (Iz. 40, 9. 60, 6 — Mat. 26, 13). No oko sredine drugoga vijeka piše sv. *Justin*, mučenik († 167) caru Antoninu Piju, da je Isus ustanovio euharistiju po pripovijedanju *evanđelja* „τὰ εὐαγγέλια“ (memorabilia, quae vocantur *evangelia*) [1]. Osim ovoga naziva rabi često za svete knjige i riječ „*kanon*“ [2]. Sv. *Irenej*, biskup lionski († 202.) uporabi već stegnuto znamenovanje riječi *evanđelje*. Evanđelja su zapravo samo četiri i to „εὐαγγέλιον τετράμορφον“, naime εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον, κατὰ Μάρκον, κατὰ Λουκᾶν, κατὰ Ἰωάννην [3]). Toliko o imenima. Nama je sada navesti historijske i nutarnje dokaze za vrijednost *Evanđelja*. Kako i na koji način je moguće dokazati autenciju ili vjerodostojnost koje knjige? Ako nema u samome djelu jasno izražene godine njezinog nastanka, ni imena auktora, tada se moramo obratiti na izvanjske razloge. Sam već ovaj naslov, koji je vrlo star, može nam služiti za dokaz. Evanđelje npr. *po* Marku (κατὰ M., *secundum* Marcum) znači, da taj *naslov* nije on sam metnuo. Slijedi to iz ove forme i istočnjačkog običaja ne stavljati ime na čelo svoga djela. Kad su evanđelja bila skupljena u *jednu* zbirku, tada im je *prepisivač* dao naslove, da se mogu međusobno razlikovati. No budući da ove naslove nalazimo u svim mogućim današnjim kodeksima i najstarijim citatima, važan nam je to dokaz za autenciju svakog pojedinog od četiri evanđelja.

Važniji izvanji dokaz za vjerodostojnost *Evanđelja* ili uopće za svako historijsko djelo jest ovakav: Dozvolivši da bi bilo nepoznato, kada je nastala koja pjesma kojeg pjesnika, recimo Schillerova o „zvonu“, tada nađemo u jednom tačno datiranom ili po svojem datumu inače poznatom pismu od čovjeka, koji je živio u vrijeme Schillera — jednu kiticu citiranu iz on pjesme o „zvonu“. Tim bi bio starini djela dan dokaz, u koliko je ono već za to vrijeme poznato bilo [1]). Sad to aplicirajmo. Dakako da bi bio najbolji dokaz, kad bi mi posjedovali baš *autografije*, t. j. izvorne rukopise sv. evanđeljâ. Ali kad se sačuvali nijesu — to bi gotovo i nemoguće bilo tečajem strašnih progona — to nam ne preostaje nego kao pravi izvanjski kriterij tražiti savremene pisce, ne bi li u njima našli koju izreku ili citat, odakle će nepobitno slijediti vjerodostojnost evanđelja. Dokaz za neposredno iza-apostolsko vrijeme nalazimo kod učenika sv. Ivana, *Papije*. On piše: „*Matej je u hebrejskom jeziku napisao govore Gospodnje* — Ματθαῖος μὲν οὖν ἑβραΐδι διαλέκτῳ τὰ λόγια τοῦ κυρίου συνεγράψατο“ [2]). Za Marka svjedoči isto tako, veleći, da je Marko, Petrov tumač, ako i ne po redu, popisao što je Gospodin govorio i činio „οὐ μέντοι τάξει τὰ ὑπὸ χριστοῦ ἢ λεχθέντα ἢ πραχθέντα“ [3]). Kako se na svjedočanstva *Papijina* oslanjaju mnogi crkveni oci iz kasnije dobe, razumljivo je, da su nevjernici i racijonalisti pokušali na sve moguće načine oboriti vrijednost ovih Papinijih riječi. Zgodno ih pobija freiburški sveučilišni profesor *dr. Hoberg*: „Die vielfachen Versuche, welche seit *Schleiermacher* gemacht werden, diese Worte anders zu deuten, zeigen nur, dass die Deutung zur *Willkür* wird, wenn sie die *einfachsten Gesetze der Hermeneutik* verlässt“ [4]). Ima ih, koji se oslanjaju na *Euzebija*, citiranog crkvenog historičara, koji *Papiju* opisuje kao čovjeka slabih duševnih sposobnosti, no da je i bio tako ograničen, ne treba tu izvanrednih sposobnosti da možeš razlučiti kojeg auktora i jezik, kojim je pisao [5]). Napokon, priznati moramo sa čuvenim *dr. Gutberletom* [6]), da se svjedočanstvo učenika sv. Ivana i prijatelja Polikarpa (Papije) ne smije ni onda prezreti, kad bi baš i dokazan bio njegov nekritički karakter. Glede toga, on je mogao biti toliko nekritičan, što je slikovne izraze sv. Pisma uzimao doslovno i radi toga slijedio nauku *hilijazma*. U ostalom — veli *Gutberlet* — sveti biskup iz Hierapolisa mogao je ipak svakako da konstatira činjenice, koje je iskusio kod sv. Ivana i drugih učenika apostolâ.

Klement Rimski († oko g. 100.), kojega sv. Pavao naziva svojim „suradnikom“ u svojoj drugoj poslanici Korinćanima, pisanoj

[1]) Prva apologija 66. (Migne 6, 429).
[2]) Dr. Vimer: Uvod u sv. knjige nov. zavjeta. Zagreb 1903. str. 12., 19., 90. i 93.
[3]) Adv. haer. III, 11, 8. (Migne 7. 885).

[1]) Vidi krasnu brošuricu: Hat Christus jemals gelebt, str. 7., br. 14., iz zbirke „Apologetische Volksbibliotek“, M. Gladbach 1907.
[2]) Euseb. histor. eccl. III, 40. Migne 20, 300).
[3]) Ibidem.
[4]) Jesus Christus. Vorträge. Freiburg, Herder.
[5]) Dr. Wimer: Uvod, str. 100.
[6]) Gutberlet: Apologetik II. 1904., str. 292.

valjda godine 96. (ili 98.), rabi evanđelje Matejevo[1]), što se vidi iz riječi: „nisam došao zvati pravednike već grješnike“ i „λέγει γὰρ ὁ κύριος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ“, dok još u prvoj poslanici Korinćanima opominje vjernike, da si uzmu u ruke poslanicu, što im je pisao Pavao, nadahnut od Duha svetoga[2]).

Ignacije († g. 107.) na svom putu u Rim prije mučeničke smrti, u pismu na Filadelfljane citira evanđelja (Mateja, Luku, Djela ap. i većinu Pavlovih poslanica) „ἀρχεῖα“. Poslanica *Barnabe*, koja se nalazi u drugom, po historijskoj vrijednosti, znamenitom *sinajskom* kodeksu, te koju neki sveti Oci držahu za svetu (Origen i Klement Aleksandrijski), dočim drugi s pravom za apokrifnu (Euzebije Cezarejski) — opširno uporabljuje evanđelje Matejevo i poslanice Pavlove i Petrove. Ova je poslanica pisana koncem prvoga ili u prvoj polovici drugoga stoljeća. Original *sinajskog* kodeksa, pisan koncem trećeg stoljeća, našao je god. 1859. prof. *Tischendorf* u sinajskom samostanu sv. Katarine, a danas se čuva u Petrogradu[3]).

Jedan je od najvažnijih dokumenata t. zv. *fragmentum Muratorianum*, ulomak, što ga je g. 1740. objelodanio *Muratori*, koji ga je našao u ambrozijskoj biblioteci u Milanu. On je sastavljen između god. 150.—170. naše ere. Pisan vrlo lošom latinštinom, što odaje, da je preveden iz grčkoga, sadržaje popis knjiga, što ih je tada Crkva držala za svete. Priznaje sva četiri evanđelja. Početak mu manjka, ali odmah veli: „*tertium* evangelii librum secundum *Lucam*. Lucas iste medicus conscripsit“. Onda veli, da je auktor: „*quarti* evangeliorum *Joannes* ex discipulis“. Iz fragmenta Muratorijeva vidimo, da se već u polovici *drugog* stoljeća držalo, da su samo četiri prava evanđelja, pisana „uno principali spiritu“. Važna je ta listina i zato, jer nam kazuje, da je knjigu *Pastor Hermae* — koja nam također služi za nepobitan argumenat — napisao Herma u Rimu, „*nedavno*“ za pontifikata njegovog brata Pija I. (142.—157.). To se je djelo naime u prva kršćanska vremena mnogo čitalo, a već tada (prije god. 170.) bi iz javne porabe u Crkvi izbačeno[4]).

[1]) 2. Cor. 2. (Math. 9, 13) — Hieron. de vir. ill. c. 15.
[2]) I. ad Corinth. c. 47.
[3]) Dr. Langen: Einleitung . . . Freiburg 1868. str. 11. — Dr. Wimer 16 i 37.
[4]) *Glasnik* biskupije bosanske i sriemske 1909., str. 178. i 186. — Brors: Die Wahrheit II. 1902., str. 74. — Vimer: Uvod 18, 20, 118 i 142. — Gutberlet: Apologetik II. 290.

vatskoj Straži[1]), da je budizam prvotno više neka filosofska sekta i da se nauke panteističke budističkih filosofa prostog puka ni dotakle nijesu.

Nužno je, da svaka budistička „duša“ nasljeduje nauku i primjer svoga učitelja. No nema čovjeka na svijetu, koji bi mogao iz onog grozomornog mora legenadâ i fantaziranja izlučiti samo istinite stvari o Budi. *Jātaka* ili „povijesti predrođenja Budina“, kako priznaje isti *Pischel*[2]) imade danas 547, a i *dr. Lehmann*[3]) kaže, da se samo o zadnjem nastalom Budi u tim *Jataka* pripovijeda više nego 500 prijašnjih egzistencija. Buda je kao *Bodhisattva* bio *zec i tigar*[4]), plemenitaš i trgovac, *lav, orao i slon,* dapače *zec i žaba,* kralj, bog drveća i učitelj, *hranio je svojim tijelom divljač*[5]) itd. Po pripovijedanju *Cakkavattisutta*[6]), doći će on „kad doživi 80.000 godina života kao *Metteya* na ovaj svijet ali uzvišen, svet, potpunoma rasvijetljen, obdaren dubokoumnošću i svetošću, kao blaženi, poznavatelj svijeta, najviši, kao pobjeditelj svijeta, učitelj bogova i ljudi, Buda, gospodar“.

Druga jedna *legenda*[7]), kazuje da je kinez *Hiuen Tsang* vidio u 7. stoljeću p. Is. Budino odijelo iz konoplje, kojim je bio zaodjeven *Sanavaza* učenik Bude nakon 1500. svoje egzistencije kad se je rodio na svijet.

„Kao što se prah — tako glasi budistička nauka o metempsihozi[8]) — kad se baci u vis, jedanput okrene i padne s gornjim krajem a drugi put s dolnjim ili ravno na tlo, isto tako idu jedanput i bića s ovoga svijeta u drugi a drugi put opet iz drugoga u ovaj svijet“.

Kad bi budizam samo donekle složno i izričito dozvoljavao egzistenciju duše, lako bi nama bilo pronaći tu nauku. Ali koliko knjiga, toliko protuslovlja. „Buda se odvraća od svega teoretskoga raspravljanja — dobro pogađa naš dr. Bazala[9]) — on *zabacuje* sve umovanje brahmana o bivstvu božanskoga bića, o *duši*, raspravljanju

[1]) „Historija religije“ g. VII., str. 483. i 491.
[2]) Pischel: Leben und Lehre des Buddha. Leipzig, Teubner, 1906., 60.
[3]) Chantepie de la Saussaye: Religionsgeschichte II[3], 88.
[4]) Sinthern: Buddhismus 1905., 36.
[5]) Chantepie de la Saussaye II[3], 88.
[6]) Hardy, Buddha. Leipzig 1903., 131.
[7]) Sinthern, 13.
[8]) Hardy, Buddha, Göschen 1903., 72.
[9]) Dr. Bazala: Povijest filosofije I. 1906., 43.

o životu *onkraj groba* i o *besmrtnosti*". „Vulgarno poimanje *nirvane* — veli *Gutberlet* s Hellwaldom[1]) u svakoj glavi je drugačije" — „Buddha wenigstens liess es unentschieden, ob es ein Jenseits gibt" — opetuje učeni Gutberlet[2]).

Profesor *Rhys-Davids,* čije nazore najveći budisti usvajaju veli[3]): „Budizam ne samo da protivno niječe dušu, nego propovijeda, da je promatranje te stvari uopće bez ikakve koristi".

„Kao što onaj, koji se ćuti ranjenim od strjelice lovca — piše jedan od najboljih kritičara budizma[4]) — ne pita dugo kako je velik i kako izgleđe taj lovac, niti pita kako mu je velik i jak njegov lûk, već ga mori samo jedna briga, utišati si bol, ranu iscijeliti: baš tako odbacuje Buda pitanje o opstajanju ili nestajanju u nirvani, kao što i sva druga principijelna pitanja".

Radi te njegove odvratnosti i žacanja — priznaje i *Oldenberg* — čuje se često govoriti do kakovih sve rezultata dovode budističke premise: *„ja"* je ništa — ili, što je isto — *nirvana je uništenje* (str. 316). Napokon *„katekizam"* sam priznaje u bilješci na str. 66. da je Buda nijekao egzistenciju duše.

U feuilletonu jednog svjetskog dnevnika[5]) ocrtao je prof. *Ude* iz Graca, kratkim ali jezgrovitim riječima budističku nauku o duši i nirvani: „Prije svega je poprimio Buda brahmansku nauku o seljenju duša, da ne bi zapravo ni vjerovao u dušu, kako mi obično o duši govorimo. Budistima je duša više umna, kompleks prolaznosti, koje se međusobno odvajaju i razdijeljenih nastalih djelovanja čustva, volje, radá — nego li samostalno biće; slično što i vatra, koja sad gori, nije ista, koja je prije gorjela; ali usprkos tome vatra egzistira i nadalje. U čovjeku se nalazi nešto — i time se dotičemo jedne daljne filosofske misli nauke Budine — što je uzrok, da će se on poslije smrti ponovno roditi u drugoj formi, bilo to sad kao životinja, bilo kao čovjek ili kao božansko biće. Ništa nije stalno — tako filosofira budist — sve se ima poimati da neprestano biva. To, što je sada, što čovjek sad čini i radi, nuždan je uzrok drugih nužnih djelovanja. Jesu li moja djela

[1]) Dr. Gutberlet: Apologetik II., 1904., 77.
[2]) Apologetik II., 275.
[3]) Prilog „Hrvatske Straže" 1905., 54.
[4]) Sinthern, Buddismus 1905., 40.
[5]) „Reichspost" 1909., 25. August.

dobra, tada u meni proizvađaju nešto, radi čega ću se ja kasnije morati pojaviti u svijet... Zla djelovanja kriva su veoma bolnim prerođenjenima duše. Budist govori o *sankhâri* t. j. o dispozicijama, proizašlim voljom i djelovanjem u prošlim egzistencijama... te u tim *sankhârama* vidi uzrok sudbine kod novih budućih rođenja. Ovaj *sankhâra* djeluje nužno određeno prema nužnom moralnom zakonu *karma.* Sve, što jest, jest bol. Ali samo ono *jest,* što biva i što se nanovo rađa. Što mi nazivamo bol, veselje, ljubav i mržnja, osjećanje, ćućenje i sućut — sve je to budistu na jednaki način *bol.* Čim se novorođenje zbude i s njim ujedno prestane bivanje, prestaje i bol i tim je polučena nirvana, stanje otkupljenja".

Do kako kobnih rezultata smo već dosad došli. Nema Boga, nema nikakvog „ja", nema duše! Dakle nirvana — ali bez duša!

7. Kraljevstvo nebesko i nirvana.

„Držim, da smo time utvrdili, da su sredstva za postignuće najvećega blaženstva i kod *Kristove nauke* i kod *Buddhe* ista".

Prof. *Ciprijanović* u „Zvonu" god. 1908., str. 614.

Badava se negdje i teško g. *Ciprijanović* znojio, dok je u pokretaškom „Zvonu" ispjevao nekakovu identičnost između „kraljevstva nebeskoga" i „nirvane". Malo nam je začudno bilo, kad nam dopade ruku ova rasprava. Tä zar su ljudi oko „Pokreta", mišljasmo si, kadri o ovakovim pitanjima raspravljati. Ta nema gotovo ne vjerske, nego ni razumne istine, na koju nije taj list pljunuo[1]). Mi smo zato već *a priori* nekako skeptično pogađali, da se je taj list i ovaj put džilitnuo, da je promašio istinu. No da ne budemo kome fanatici, osvrnut ćemo se evo na ova dva broja „Zvona" (br. 38. i 39.) — *sine ira,* sasma objektivno.

Kako smo se prije obazirali najprvo na najmjerodavniji faktor — „budistički katekizam", tako evo i sada:

Pitanje 132. *Aber manche Leute bilden sich ein, Nirvâna sei Art* **himmlisches Ortes, ein Paradies.** *Lehrt dies der Buddhismus?*

[1]) Ovu tvrdnju smo vazda spremni dokazati. Za sada upozoravamo na brošuru „Kulturna načela i rad naprednjaka". Senj 1910.

Odgovor: „**Nein.** Als Kûtadanta den Buddha fragte, *wo* Nirvâna sei, antwortete er, es sei *„überall dort, wie*[1]) *den Geboten gehorcht wird"*.

Pitanje 142. *Können alle Menschen Buddha's werden?*

Odgovor: „Es liegt nicht in der Natur irgend eines Menschen, so in *einem* Kalpa oder Weltperiode zu werden. Ein Buddha wird, gemäss dem bestehenden *Verlangen der* **Natur,** eine *Lücke auszufüllen,* erst in langen Zeitpausen entwickelt, wenn der *Zustand der* **Menschheit** unbedingt solch' einen Lehrer fordert, um ihr den vergessenen Pfad zum Nirvana zu zeigen".

Pitanje 221. *Nennt der Buddhismus genauer einzelne Örtlichkeiten oder Zustände der Pein, in die eines bösen Menschen Karma ihn bringt, venn er aus diesem Leben scheidet?*

Odgovor: **Ja!** Sie sind: Sanjîva, Kâlâsûtra, Sanghâta, Raurava, Mahâ Raurava, Tâpa, Pratâpa, Avîchi.

Pitanje 222. *Ist die Pein ewig?*

Odgovor: **Keineswegs.** Ihre Dauer hängt von des Betreffenden Karma ab.

Pitanje 223. *Erklärt der Buddhismus, dass die, welche nicht an Buddha glauben, notwendigerweise für ihren Unglauben werden verdammt werden?*

Odgovor: **Nein.** Durch gute Taten können sie eine begrenzte Frist von Glückseligkeit geniessen, bevor sie durch ihr unerschöpftes tanhâ zu nochmaligem Geborenwerden gebracht werden. Um diesem zu entgehen, muss man den „Edlen Achtfachen Pfad" wandeln.

Gosp. *Ciprijanović* jamačno i ne sluti, kako je ovim riječima osuđen. On doduše, možda i iskreno, ne će da u svojoj raspravi[2]) kojekakvim „cjepidlačenjem" i mnogim „frazama" iznese „tričave" razlike između budizma i kršćanstva, te je donekle i pogodio smisao nauke Isusove, da je prva čovječja dužnost ljubiti Boga, radi koje ljubavi čovjek mora da prezre zemaljštinu i uništi svoj vlastiti egoizam, ali nam ne ide u glavu onaj skok, kad na slijedećoj stranici piše: „Svaki pokušaj da se ova osnovna nauka Kristova ublaži i približi svjetskome shvaćanju, ne može prema tomu biti ništa

[1]) Taj *»wie«* je valjda tiskarska pogreška mjesto *»wo«*.
[2]) „Zvono" 1908. br. 38., str. 596.

drugo nego natezanje... dapače potpuno pravo ima *Rikard Wagner*, kad u svojoj nedovršenoj drami „Jesus von Nazareth" duh Kristove nauke dovađa u opreku sa svakim ljudskim zakonom, govoreći: „Ali gdje se blago protiv čovjekoljubivosti sabire, tu sabirete vi također i takove, protiv kojih onda stvarate zakon. Krist je naime propovijedao ljubav, a ne zakon, jer gdje ljubav vlada, tu zakona ne treba". Ovo je vrlo nejasno i dvoznačno rečeno. Prema nauci kršćanskoj i „čistoj nauci Kristovoj", kako to gosp. Ciprijanović s nasladom distingvira, jasno je zašto je Isus kazao, da kraljevstvo Njegovo nije od ovoga svijeta. Nepobitno je naime dokazano, da se je židovski narod na temelju tolikih proročanstava o budućem kralju i kraljevstvu nadao, da će to biti zemaljski kralj. Ali Isus tu čast odbija, pobija tu nauku Tvrditi nadalje sa jednim Wagnerom, bez i jednog dokaza, da duh Kristove nauke stoji u opreci sa svakim zakonom, pa kasnije na strani 616. tu nauku Kristovu hvaliti, tu opreku, koja stoji u opreci sa svakim zakonom, uspoređivati sa naukom budističnom — to je vrhunac fantaziranja i protuslovlja.

„Krist dakle propovijeda uništenje svega onoga, što sačinjava porive zemaljskoga ljudskoga života. Ono, što iza uništenja tih poriva preostane, sposobno je, da uniđe u kraljevstvo nebesko. *Iz toga slijedi, da bit ljudsku ne sačinjavaju atributi ljudske osobe, nego nešto neosobno, nešto, što se stapa s univerzalnom svijesti*".

Riječi „iz toga slijedi" opet su nelogičan skok, teški grijeh proti pravilima silogizma. Isusova je nauka bistra i jednostavna, dana za sve klase ljudi, u kojoj i kojoj nema mjesta ezoteričnome maštanju. „Kršćanstvo — veli sam g. Ciprijanović na strani 616. — može po svojoj jasnoći privući i *šire slojeve*", dočim „buddhizam po svojoj duljini" „filosofa". Zar se to onda ne protivi riječima istog profesora, kojemu je nauka Isusova „jasna"? Za budizam — *concedo* — jer on po uviđavnosti svih pristaša i katekizma nije religija već filosofija, dočim je nauka Isusova *religija* κατ' ἐξοχήν. Zagrijani pjesnik g. Ciprijanović ponovno se pobija, kad zaboravlja na ono, što je rekao na 596. strani: „Kako se može postići „kraljevstvo nebesko", koje je Krist učio? Njegova osnovna nauka... glasi: „Ljubi Boga nada sve..." Sva druga njegova nauka ima samo tu svrhu, da ovu osnovnu misao pobliže razjasni i nadopuni.

Kako bi onda nepravedno ili nelogično bilo naučavati i priznavati, ovu nauku *„osnovnom“*, a da joj se ne bi morao čovjek sa svim svojim nagnućima pokoriti? Svakome je kršćaninu zdravih možđana jasno, koji je smisao riječi Isusovih: Nemojte se *odveć* (a ne *nikako*) brinuti za svoje življenje... Ištite *najprije* (a ne *jedino*) kraljevstvo Božje. G. Ciprijanović eto priznaje, da je u nauci Isusovoj „osnov“ ljubav naprama Bogu, kojoj se onda moraju odmicati i prezirati „porivi zemaljskoga ljudskoga života“ i „egoizam“, a ipak se ne ustručava i ovu nauku uspoređivati sa budističkom, koja nema ni ne vjeruje u Boga, u kojoj nema ni traga *ljubavi naprama Bogu*, pa bi to bilo ne *„tautologija“*, kako kaže Ciprijanović, na str. 598., nego nesmisao i protuslovlje.

„*A taj prijelaz osobnosti a opću svijest* — nastavlja hrvatski budist — *nije ništa drugo nego* **nirvana**, *kako je shvaćaju buddhisti*. Jer valja znati, da njima nirvana *nipošto* ne znači „ništa“, nego *najveći stupanj blaženstva. Nirvana* znači doduše *„utonuće“*, ali se to utonuće proteže samo na *atribute ljudske duše*, ali ne na bit ljudsku. Ta se bit stapa s božanstvom u jedno, ali ne nesvijesno, nego ona u tome stanju uživa najveće blaženstvo. Pa u tom smislu su riječ „nirvana“ i preveli ostali azijski narodi buddhističke sljedbe“.

Nama i tu imponuje budistički *katekizam*. Čuli smo već, da on naučaje ateizam[1]), materijalizam[2]) i evolucijonizam[3]). Ne će zato biti zgorega pogledati, šta kaže i za *nirvanu:*

Pitanje 130. *Was ist Nirvâna?*

Odgovor: „Ein *Zustand* völligen *Aufhörens aller Veränderungen,* ein Zustand vollkommener *Ruhe,* ein Zustand völligen *Ausgelöschtseins* alles dessen, was sonst den *physischen* Menschen ausmacht...“

Pitanje 131. *Gieb den Begriff (des Nirvâna) noch anderes!*

Odgovor: Ein Zustand absoluten Friedens, der durch den Geist des vollkommenen Menschen *auf Erden* verwirklicht werden kann, der alle Vorstellungen des Dualismus, der sinnlichen Ergötzung und des Egoismus vernichtet hat...

[1]) Olcot-Bischoff: Der buddhistische Katechismus. Leipzig 1902., str. 51.
[2]) Str. 64.
[3]) Str. 96.

Ovome i drugim pitanjima, što smo ih metnuli na početku ovog poglavlja, služiti će za komentar još slijedeća dva pitanja:

Pitanje 243. *Lehrt der Buddhismus, dass wir Gutes tun sollen in der Absicht, Nirvâna zu erreichen?*

Odgovor: **Nein!** Das würde eine ebenso absolute Selbstsucht sein, als wäre der dafür erhoffte Lohn Geld, ein Thron oder irgend welcher andere sinnliche Genuss. *Nirvâna kann auf diese Weise nicht erreicht werden,* und dem unweisen Spekulanten hierauf ist Enttäuschung von vorn herein sicher.

Pitanje 224. *Erkläre dies, bitte, etwas deutlicher!*

Odgovor: „*Nirvâna ist gleichbedeutend mit Selbstlosigkeit*, der völligen Hingabe der Selbstheit an die Wahrheit. Der unwissende Mensch strebt nach nirvânischer Glückseligkeit ohne die geringste Idee von ihrer Natur. Abwesenheit der Selbstsucht ist Nirvâna! *Gutes tun mit der Absicht*, Erfolge zu erzielen, oder dass „Heilige Leben“ führen mit dem Zwecke, *himmlische Seligkeit zu gewinnen, ist nicht das „Edle Leben“, das der Buddha vorgeschrieben hat. Ohne Hoffnung auf Belohnung sollte das „Edle Leben“ gelebt werden, und das ist das höchste Leben. Der nirvânische Zustand kann schon während des Lebens auf dieser Erde erreicht werden*“.

Pokušajmo sad to sve skupa rezimirati! Iz 132. i sada iz 131. i 224. tačke budističkog katekizma, koji je aprobovan od budističkog pape *Sumangale,* doznajemo sad još nešto nova, za g. Ciprijanovića također valjda neugodna, da nirvana znači lih *mir*, te da se može već *na ovome svijetu* postići. Gosp. Ciprijanović dozvoljava, da je osnovna nauka Isusova „ljubav naprama Bogu“, radi koje služe druge zapovijedi i prema kojoj se imade urediti život čovječji, a evo budistički katekizam veli, da dobro *„ne smijemo“* činiti ni živjeti *radi nirvane*, da se „edles i höchstes Leben“ ima sprovađati *„bez nade na nebesko blaženstvo“*. Čeznuće za životom u kakovom nebu (Arûparâga) zove budistička nauka zaprekom da tko postane *Arahat*[1]). „Svetac (Buda) — piše jedan od modernih budista[2]) — ne treba čekati na smrt, da se spasi; on nalazi spasenje već na zemlji“. „Kraljevstvo moje nije od ovoga svijeta“, rekao je Isus, „ljubi Boga nada sve“, koji mrzi na dušu

[1]) Olcott: Der bud. Katech., str. 71.
[2]) Pischel, str. 73.

svoju (t. j. na život) na ovome svijetu, čuva nju na život *vječni*". Sve ovo citira gosp. Ciprijanović, ali još ne vidi temeljne razlike između budizma i kršćanstva. „Ja ne težim za smrću — veli se u *Theragāthi* — ja ne težim za životom". Kršćanska je nauka, koje se g. Ciprijanović sigurno sjeća, da će nama na drugome svijetu biti i najmanje djelo npr. čaša vode pružena žednome, nagrađeno. Šta tješi ubogog seljaka u njegovom napornom radu i trpljenju, nego li nada, da će mu to biti danas sutra barem na drugome svijetu naplaćeno? Budizam pako svaku ovakovu intenciju i nadu *zabranjuje*. Pa da su onda sredstva blaženstva jednaka?

Nirvana nadalje, kako čusmo, znači *mir* ili *stanje mira*. Ali koji će naučitelj budizma znati kazati: kad se taj mir polući? Nakon bezbrojnih *sansâra* — učio je Buda. *Kad bi to i stajalo, slaba bi to bila utjeha za zdravu pamet; jedanput se roditi kao bogati trgovac, a možda stoputa kao žaba, zec, kornjača ili prase?*

Sansâra je centrum cijele budističke psihologije. Glede toga se je Buda između nejasnoga najjasnije izrazio. On je sam prošao barem kroz 500 egzistencija. „Sansâra-naukom rješavaju se kod Inda sva pitanja. Problemi, koji su misliocima na Zapadu toliko muke prouzročili: gdje si bio prije tvojeg rođenja? Kako će tvoja duša bitisati poslije smrti? Zašto moram biti dobar, ako s tim ne budem sretan? Kako može u jednom pravednom svijetu zlu biti dobro, a pobožnome bijeda? — sva se ta pitanja rješavaju jednim odgovorom: *Ti si samo dio ili pojedini otpad u neizmjernome redu egzistencija*, u neizmjerno mnogo formi si egzistirao i sveđer ćeš još u novim tjelesima osvanuti, tvoja je sudbina plod tvojih prijašnjih djela, tvoje djelo sjeme buduće sudbine: to je vječna ovisnost među svim stvorovima, među dušom i tjelesima, među vrijednošću i usudom. Čovjek dobro razumije, da se mislioci Indije i od indijske religije taknute Azije ne dadu odvratiti od ovog *quasi-riješenja*, prem oni moraju znati, da je to *najteži između njihovih problema, križ svih indijskih duhova*, koji su si oni — promatrajući, kako bi čovjek mogao iz ovoga vječnog kolanja umaći — svojom vjerom naprtili na leđa"[1]). Da bi barem to stajalo! Svakako je zagonetno, ako ne smiješno, da Buda naučava, da je *nirvana* posljedica tih *sansârâ*, a naučao je, da čovjek uopće nema duše samostalne, da

[1]) Cantepie de la Saussaye: Religionsgeschichte II. Tübingen 1905. S. 60.

se u nirvani postiže potpuno „*ugasnuće*", zabacivao je svakom zgodom svaku zdravu religiju, vjeru u Boga, učio je, da se to ugasnuće događa načinom kako i svjetiljka ugasne. „Kao što žestoki vjetar ugasne plamen, koji se ne može više egzistirajućim smatrati, upravo tako nestane i mudrac, oslobođen forme i imena, te se ne može više smatrati da egzistira"[1]). Kada je *Kisāgotami* postala opaticom, zapali ona jednoć u samostanu svjetiljku, te kad je počela tinjati, reče: „Tako nastaju i prestaju i živuća bića; oni, koji postignu *nirvanu*, ne će se moći više vidjeti"[2]). Poznat je ovaj uobičajni izraz: „Samosvijesti više nema, on je ušao u nirvanu" (appatitthena.. viññânena.. parinibbuto)[3]). „Je li on samo umakao ili ne egzistira već ili se samo ne vidi? Razjasni mi to temeljito! — Za onoga, koji je nestao nema više forme; *ono*, radi čega se kaže: on je, — *ne egzistira više*. Jesu li sve stvari prestale, prestaje i svaka disputa"[4]). Nebrojeno sličnih fraza rekao je Buda. Već na brdu *Gayāsirsa* govori o vatri, a i poslije neprestano. „Raspadnuto je tijelo, ugasnula misao i sva osjećanja su istrošena, miru prispješe ljudi (pojave — die Gestaltungen), svijest je umrla"[5]).

Mi ćemo malo kasnije opširnije govoriti o budističkoj antropologiji, psihologiji i „ja" filosofiji; sada samo napominjemo, da trijezan i objektivan kritičar nema nikakova razloga prispodabljati dušu čovječju i nebo — sa budističkom naukom. Tu smo vidjeli, da je metamorfoza i metempsihoza upravo temeljna oznaka budizma, dočim je nauka kršćanska, da čovjek posjeduje dušu i to *samostalnu*, da je ona duhovna, neumrla i vječna. Eto nam samo najvećeg njemačkog korifeja budizma, profesora *Oldenberga*[6]): „*Da budizam niječe egzistenciju duše, to je istina*". Kako smo već u uvodu spomenuli, između budističkih učitelja vlada najveća nejasnost glede najfundamentalnijih stvari. Što gotovo svi sa Oldenbergom i budističkim katekizmom priznaju, to niječe opet *Pischel*. Premda za *Oldenbergovo* djelo kaže, da je „das hochstilisierte Buch" ipak

[1]) Sinthern: Buddhismus. Münster 1905. S. 41.
[2]) Pischel: Leben u. Lehre des Buddha. Leipig 1906. S. 73.
[3]) Hardy: D. Buddhismus nach ält. Pâli-Werken. Münster 1890. S. 57.
[4]) Sinthern 41.
[5]) Udâna VIII, 9.
[6]) Oldenberg: Buddha[3]. Berlin 1897. S. 292.

veli[1]): „Buddha leugnet die Existenz einer Seelle durchaus nicht". Za nas su svakako klasične riječi: *„Što on niječe, jest samo (!), da opstoji vječna, nepromjenljiva duša, koja da je od tijela nešto posve različno i odijeljeno. I duša je lih jedna masa od uvijeke rastućih pojedinačkih elemenata*".

Otkad je svijeta i vijeka, nije nijednom sistemu pa ni budizmu uspjelo dokazima ustaliti ove fraze i hipoteze. Moderne, osobito eksperimentalne psihologije, t. j. nauke o duši, ali bez duše, uza sav trud i uzaludan napor, nisu lje mogle izbrisati vjere u dušu. Kršćanska vjera i svaka pametna filosofija vjerovala je u dušu, i sa smijehom će i prezirom odbiti svako prispodabljanje sa budizmom, makar on po svjedočanstvu budističkog katekizma i ne bio religija već filosofija, jer svaka trijezna filosofija, svaka znanost, koja zaslužuje to ime, vjeruje i dokazuje, da mi svaki jesmo i imamo svoj „ja". da smo mi potpuna i zasebna bića, a nikakova masa ni konglomerat.

Dok smo još maleni bili, pokazivala nam je majka gore prema nebu, da tamo stanuje „dragi Bog", da On sve vidi i zna. Ona nas je učila križati se, Njemu se moliti. Ona nas je uputila ne samo na pošten i koristan zemaljski život, već i na vječnost. Savjestan kršćanin vjeruje i toliko puta ponavlja i srcem i uvjerenjem: „vjerujem uskrsnuće tijela i život vječni", a evo nam na vratima i na ulicama nadrimudraca, koji nam kucaju te nas mame govorom i štampom, ne bi li se odrekli one vjere i nauke, za koju nas je majka rodila, o kojoj nam je toliko puta govorila, koju smo neprestano ispovijedali! Zato desi li ti se, da se s njima sastaneš, prije nego im pokažeš vrata tvog čestitog prijateljstva, srca i doma, upitaj ih, kojeg su Kralja službenici, da li Božji ili ne; da li su sljedbenici praotaca, djedova naših, koji su se zvali *antemurale Christianitatis* ili govore i žive njima protivno; da li znadu i vjeruju, da su nešto više od puke živine; da li su već bili ili žele postati živine (kako je to bio „sveti" i „prosvijetljeni" Buda) ili pak žele živjeti i umrijeti po zakonu kršćanskom, te u sve vijeke uživati najpozitivnijim načinom nebo? — Upoznaš li ih, da su grabežljivi vuci u ovčjoj koži, tad ih goni i nemilosrdno tjeraj, imajući vazda pred očima one dvije svetoga *Petra*[2]): „A bijaše i lažnih proroka u narodu, kao što će i među vama biti lažnih učitelja, koji će unijeti hereze propasti i zanijekat će Gospodina, koji ih otkupi, navukavši si naglu propast. I mnogi će slijediti njihove nečistoće, kojima će se huliti na put istine". Tad se sjeti, da su to više manje službenici tame i duha neistine, koji na ovaj način najbolje u svijetu uspijeva, prema onoj, davno napisanoj opomeni[3]): „Budite trijezni i bdijte, jer neprijatelj vaš, đavao, kao ričući lav obilazi, tražeći, koga da proždre; komu se oprite *čvrsti u vjeri*".

[1]) Pischel 72—73.
[2]) II. Petr. 2, 1—2.
[3]) I. Petr. 5, 8—9.

Kršćanska nauka uči, da svaki čovjek živi i jest *samostalno biće*, da imade *svoju* zasebnu *dušu*, da mu je *volja slobodna*, da će prema svojim djelima uživati *vječnu* nagradu ili kaznu. Budizam to sve poprijeko niječe, akoprem je prepun kojekakovih zamamljivih fraza. Buda, koji može postati i svaki pristaša njegove nauke, nema svoje osobnosti, svoga „ja", jer „es giebt nur ein Alle, von dem wir und jegliches Wesen nur Teile sind", kako čusmo iz budističkog katekizma. Čovjek je dakle samo *fenomen*, prividan čovjek, kako to izrazito ističe bud. kat. i prof. *Oldenberg* riječima, da čovjeku (*„ljudi u svojoj zaslijepljenosti pripisuju ime osoba"*[1]). Lijepo piše prof. *Hardy*, kad komparira budističku nauku o duši i nebu s kršćanskom[2]): Gotama je prošao već mnogo egzistencija, prije nego je svoju zadnju polučio, u kojoj je postao Budom. Sve te egzistencije stoje pred njegovim duhom. On ih se sjeća i svih za to vrijeme provježbanih savršenosti (*parāmitās*). Kako pak „ohne ein persönliches Selbst" može *jedna* egzistencija s drugima *i sve skupa* zajedno *pomišljati se* reć bi poput jedne predegzistencije, koja svršava u nirvani — u jednom *unutarnjem* savezu, za *ne-budiste bit će* i *ostati* zagonetka". Buda je u tom najviše, jedini, taj privilegij uživao, da je najviše bio svijestan svojih predegzistencija, dok se kršćanski Bog i nauka principijelno i iz temelja protive ovakovim naukama. Kršćansku dušu jedini Bog stvara te je vječna i neumrla. Isus, druga Božanska osoba, od vijeka je proizašao od Boga Oca. O životu Njegovu kod Oca šuti sv. Pismo, jer je ograničeni um ljudski nesposoban proniknuti ovo pitanje. Budizam sasma protivno. O Budi ne zna ni manje ni više tvrditi, nego da je proživio preko 500 predegzistencija, znak — veli *Hardy* na slijedećoj strani — da „hierlag in der Vorstellbarkeit eines Lebens in menschlicher oder tierischer Form ein *allzu mächtiger Reiz für die Phantasie*".

Budizam i njegov korifej g. *Ciprijanović* na sva usta niječu „dušu" i „slobodu volje", što je također baš temeljna nauka kršćanska. Mi bismo g. profesoru bili zahvalni, da nam je barem jedan *dokaz* pokušao iznijeti, *gdje* kršćanstvo i njegova historija *niječe* ove fundamentalne elemente. Iz njegovih riječi u *Zvonu*[3]):

[1]) Aldenberg: Buddha, 300.
[2]) Hardy: Buddhismus, 121.
[3]) „Zvono" 1908. str. 596.

„A koji *izgubi* svoju *dušu* radi mene, *naći* će ju“ — i — „a koji *mrzi* na svoju *dušu* na ovome svijetu, čuva *nju* na život *vječni*“, slijedi kao argumentum ad hominem, da u oba ova slučaja čovjek *imade* dušu, a drugo, da g. prof. toga ni opazio nije, mimoilazi, i da po svoj prilici nema ni pojma o izagogiji i hermenentici. U jednom broju „Novog Sunca“[1]) kaže „kako je svako sebično djelovanje *puka zabluda*, kojom samo svaki sam sebe muči“, dočim se kršćanska etika upravo temelji na nauci o slobodi volje. G. Ciprijanović dakle nekako na silu hoće da identifikuje ove dvije posve protivne religije, pa makar po riječima jednoga *Kerna*[2]) *„regule običnoga ljudskog razuma ne nalaze u budizmu nikakove primjene“*.

Klasičan je ovaj stavak g. Ciprijanovića[3]): „A kako se postizava nirvana? U *Nidanakatha* čitamo: „Čim može svako srce vječno blaženstvo i mir postići? I njemu, čije je srce bilo bez grijeha(?!), bude odgovor: Kada je vatra naslade ugasnula, tada je mir postignut; kada je plamen mržnje i zablude dotinjao, tada je mir postignut; kada je nemira srca,] koji iz slijepe lakovjernosti nastaje, i svih drugih zabluda nestalo, tada je mir postignut“. Svaku prispodobu a kamo li identičnost između budističkog i kršćanskog neba, porušio je i opet sam budistički kodeks, kad naučava, da se nebo t. j. stanje nirvane može već na *ovome svijetu* polučiti. *Drugi* je dokaz iz same *naravi* obiju nebesa. *Nirvana* je po katekizmu jedno „stanje potpunog dotinjanja bića i svega što sačinjava fizičnoga čovjeka, *asankhata* — stanje“, gdje čovjek već nije podvrgnut principu kauzaliteta[4]). Ovo je stanje posve *pasivno* u čovjeku, budući da se sastoji u „potpunome miru“ nakon uživanja svake naslade, mržnje i zabluda. *Treći* napokon dokaz slijedi iz *sredstava* za postignuće obiju nebesa. Kršćanska etika ne samo da nedozvoljava nemoralni život, kakav sprovađaju budisti svi poprijeko, nego zabranjuje svaku nasladu grješnu, svaku mržnju i zabludu uma ili srca. Kršćanska se etika svojom bitnom naukom o slobodi volje i ubrojivosti ne drži indiferentno naprama kakovimgod načelima i životu, nego ruši i brani svaku sjenku vatre zlih afekata.

[1]) „Novo Sunce“ 1908. broj 9. str. 212.
[2]) Hern - Jacobi: Buddhismus II. Leipzig 1884. Opaska n. str. 83.
[3]) „Zvono“ 1908. br. 38. str. 597.
[4]) Olcott: Katechismus, pitanje 130 i 131.

Budizam niječe Boga, niječe zasebno jastvo čovjeka, pa po tom u njemu ni ne može biti govora o *grijehu*. Griješiti, po kršćanskom katekizmu, znači: *hotimice prestupiti zapovijed Božju*, dočim po budističkoj nauci ne može biti ni govora o „zapovijedima Božjim“, po njoj čovjek ne može ništa hotimice učiniti, još manje prekršiti, kad nema nikakove slobodne volje. G. Ciprijanoviću je najviši kriterij ubrojivosti „slijepa lakovjernost“, a to ni izdaleka ne nalikuje kriterijama, koje nauča kršćanski moral. Budističkim izvorima rabi doduše riječ „grijeh“, ali taj se čovjeku ne ubraja, kako veli *Sinthern*[1]): „Također „prestupka“ ne treba se Budin sin jako bojati, jer grijeha i nema. Ako budist prekrši baš sve zapovijedi, ako sprovađa sramotan život, ako krade poput razbojnika, ako ubije oca i majku, ženu i dijete, — on može biti miran, to nije nikakv grijeh, jer u budizmu nema grijeha; ima samo *budalaština*, od kojih je najveća, veća od svih navedenih prekršaja, težnja za bivstvovanjem“. Slično veli i *Hardy*.

Istina je, da i kršćanska etika znade kojiput ispričati koga od subjektivnoga grijeha, najčešće radi tako zvane, *„ignorantia invincibilis“*, ako neko počini koji grijeh sa neznanjem. bona fide ili nehotice. Budizam pako, koji uči, da čovjek sve *mora* činiti po naravi ili *kharma*-zakonu, taj ne će ispričati ni najveću ignoranciju. „Tko nehotice ubije živo biće, počinja veliki grijeh“[2]).

Moralna, dobra djela, po budističkoj nauci ne razlikuju se od zlih, nemoralnih, po biti. Kako *Oldenberg*[3]) kaže, moralna djela dobivaju svoju vrijednost samo u toliko, u koliko su sredsva, da se čovjek riješi stradanja i boli, jer bi u budizmu kakova norma morala bila apsurdnost t. j. jer nema Boga, nema ni njegovih zapovijedi, zato i vidimo, da najprije „sveti“ Buda fabricira svoj moral a kasnije svatko po svojoj volji.

Prema tome ne može se *nirvana* uzeti u smislu blaženosti. Je su li bivstvovanje, ljubav i mržnja *bili* i stradanja, kako bi se tada moglo nešto naći, što ne bi bilo u nikakvom savezu sa bolima? Svega se čovjek mora prije riješiti, samo da bude prost od boli; i kad je jedamput doživio i proveo taj kvijetizam, uživati će praznu nirvanu.

[1]) Sinthern: Buddhismus, str. 55. — Hardy: Buddhismus, 128.
[2]) Kern: Buddhismus II., 81.
[3]) Oldenberg: Buddha, 332.

Isprazna su dakle sva moguća maštanja o identičnosti kršćanskog i budističkog blaženstva. Buda sam nikada nije hotio o tom pobliže raspravljati. Njegova nauke raspala se u još veće nejasnosti i protuslovlja. Kršćanin je rođen, živi i radi, da jednoć uživa najpozitivnijim načinom vječno blaženstvo, dočim budisti se niti ne rađaju, niti zasebno egzistiraju, njihova svą težnja je biti jednoć ništa. Sve što egzistira sve je bol i stradanje, zato je imao potpuno pravo racijonalist *Max Müller*, kad je još g. 1862. ustvrdio: „Je li egzistirati nesreća, tada mora biti sreća *neegzistirati*, i ta sreća je vrhovna plaća, što je Buda obećaje svojim pristašama".

8. Nirvana — nije za sve.

„Buddhizam i kršćanstvo nijesu dva oprečna pola, nego su u biti dvije jednake nauke".

Prof. *Ciprijanović*, u „*Zvonu*" 1908. str. 616.

Temeljna je oznaka kršćanske nauke i kršćanskog života ljubav. Ovu činjenicu priznaje i g. *Ciprijanović*, pa i svaki trezniji naprednjak. Zašto to nama dozvoljavaju često i najveći naši neprijatelji? Zato, jer je ljubav bitni uslov svakoga blagostanja čovječjega života. Ta kršćanstvo je u biti svojoj sama ljubav naprama Bogu i bližnjemu. Zar nam historija cijeloga svijeta ne meće na vrhunac narodnih kreposti upravo kršćansku ljubav? Kako je ono bio idealan život prvih kršćana, život pun ljubavi! Oni su zajedno stradali, zajedno se Bogu molili, zajedno živjeli i zajedno umirali. Ljubav, taj princip i kćerka božanske nauke, usvojiše si za devizu i oni, koji eliminiraju sve drugo, što im samo izdaleka miriši po kršćanstvu.

Ali smrću prvih kršćana, tih plemenitih vojnika Onoga „*koji je obilazio svijetom dobro čineći*", nije usahnuo zadnji tračak nade u daljnu ljubav i preko groba. Pravi kršćani umirahu slatko i spokojno, puni nade, da će se opet sastati, da će se svi zajedno ponovno ljubiti u životu preko groba.

I budizam propovijeda ljubav, o čemu ćemo kasnije malo opširnije. Dapače, veli *prof. Ciprijanović* u članku o „nirvani"[1]):

[1]) „Zvono" 1908., str. 598.

„ta ljubav uključena je u temeljnoj nauci Buddhinoj, da se najdublja bit svijeta stječe u božanstvu". Kršćanska nauka i kršćansko „kraljestvo nebesko" po svojoj biti ne može da isključi bilo koji stalež ili kastu, jer kako veli gorljivi *kršćanin*, narodni zastupnik g. *Stjepan Radić* „svi su ljudi pred Bogom jednaki". Ako je dakle istina što piše naš prof. *Ciprijanović*, da je i „*Buddha* učio ljubav direktno i to na način, koji tu ljubav *stavlja o bok ljubavi, koju je Krist učio*, tada mora apsolutno stajati i to, da i budističko kraljevstvo nebesko t. j. *nirvana* nikoga ne isključuje. Međutim da se uvjerimo!

Nazori, koje je Buda tečajem života usvajao i propovijedao najbolje se očituju u njegovim govorima u „Benaresu" i „na brdu". U Benaresu je Buda stavio u kretnju „kotač svoje nauke", te nagovijestio apodiktički kao nuždan uvjet za postignuće *nirvane* spoznaje osmerodijelne staze. „Dva su ekstrema — govoraše on petorici prvih svojih sljedbenika (Kondañña, Vappa, Bhaddiya, Mâhânâma, Assaji) – koja, o monasi, treba da izbjegava onaj, koji je iz svjetskoga života istupio (pabbajita). Koja dva? Jedan je gojenje putenosti (kama), a drugi: gojenje samozataje (attakilamatha); to je bolan, nedoličan i beskoristan put. Da ne upanete u ta dva ekstrema, a monasi, otkrio je Tathâgata (epiteton, koji si Buda rado usvaja, t. j. „savršeni") jedan srednji put, koji otvara oči i udjeljuje razumnu spoznaju, koji vodi k miru duha, višoj mudrosti, potpunom prosvijetljenju, k *nirvani*. A što je, o monasi, taj srednji put, koji otvara oči i udjeljuje razumnu spoznaju, koji vodi k miru duha, višoj mudrosti, potpunom prosvijetljenju, nirvani? To je plemeniti, osmerodijelni put, naime: prava vjera, prava samoodluka, prava riječ, pravo djelo, pravi život, prava težnja, pravo mišljenje i pravo uronjenje u samoga sebe"[1]).

Drugi, za nas važan momenat i nauka Bude, jest govor na brdu *Gayăsirsa* (u Pali — jeziku zvan *Gayăsisa*), držan onda, kad je Buda „obratio" 1000 bramanaca, pri kojem obraćanju se je po *Pischelu*[2]) dogodilo 3500 čudesa. Taj „veoma karakterni" govor, koji se uspoređuje Isusovom govoru na brdu, glasi ovako: „Sve, o monasi, stoji u plamenu. A što sve, o monasi, stoji u plamenu?

[1]) Pischel str. 28. — Hardy 33 — Oldenberg[5] 148 — „Hrvatska Straža" 1909. (VII.) str. 479.

[2]) Leben u Lehre des Buddha, str 30.

Oko, o monasi, stoji u plamenu, vidljive stvari stoje u plamenu; duhovni utisci, što ih oko izazove, stoje u plamenu; tjelesno doticanje, što ga oko izazove, stoji u plamenu; otale nastali osjećaj stoji u plamenu, bio on ugodan ili bolan, ili ne bio ni ugodan ni bolan, on stoji u plamenu. A po kakovom to plamenu sve izgara? Zaista, ja vam kažem, po vatri veselja, vatri mržnje, vatri neznanja, po rođenju, starosti, smrti, nevoljama, uzdisanjem, boli, žalošću, zdvojnošću je sve izgorjelo. Uho, o monasi, stoji u plamenu i glasovi, nos i mirisi, jezik i oslasti, tijelo i diranje, duh i dojmovi stoje u plamenu. Ako to, o monasi, razmisli jedan, koji je poučen u Pismu i koji stupa „plemenitom stazom", dosadit će mu i oko, dodijat će mu vidljive stvari, bit će sit duhovnih i tjelesnih dojmova i otale nastalih osjećaja, bili oni ugodni ili bolni, ili niti ugodni niti bolni. Je li ih sviju sit, oslobodit će se strasti i spasit će se oslobođenjem strasti. Je li on spašen, tada on spoznaje, da je spašen i bit će mu jasno, da je ponovno rođenje dokončano, svetost upotpunjena, da je izvršio svoju dužnost, te da za nj više nema povratka na ovaj svijet"[1]).

Po redu evo, sve ove besjede, kao i mnoge druge neznatnije, a i iste oporučne riječi Bude na umoru, protežu se isključivo na monahe. Po budističkoj dakle nauci „spasit će se" t. j. može dospjeti u nirvanu samo onaj, ko stupa plemenitom osmerodijelnom stazom a to su lih monasi. Drugog nikog Buda ne respektira. Onaj isti budizam, u čiju se slavu besjede toliki dugi panegirici, eliminirao je iz svog područja i nazora o nirvani *sirotinju*, koju baš najviše pregaranja i bijede na ovome svijetu stiže. Osmerodijelna staza kreposti vlastita je lih monasima. Kadikad možemo doduše naići u djelima i govorima npr. *Nagazene* da će i narod dospjeti u nirvanu, no ovakove fraze, budući su u notornoj kontradikciji sa temeljnim budističkim nazorima o moralu i blaženstvu, ne znače drugo nego, kako je to označio učeni kritičar *Kern*[2]), da i narod ne će mimoići nirvana t. j. smrt Lijepo kaže pisac prekrasne apologije: „Budistični kaluđeri zaprav predstavljaju Budizam; jer *svjetovnjaci ne mogu da se dočepaju nirvane*[3]). Isti *Oldenberg*, taj najzaneseniji učenjački

[1]) Hardy: Buddhismus 36. ff. — Pischel 30. ff. — Oldenberg: Buddha[5], 211.
[2]) Kern, Buddhismus II., 25 opaska.
[3]) Devivier-Katalinić: Kršćanska apologetika I. Spljet 1909. str. 348.

auktoritet piše doslovce[1]): „Za malene u puku (*za djecu*), za one, koji su odrasli u radu svojih ruku (*za radnike i seljake*) i one, koji u životu stradavaju (*za sirotinju*), *objavljenje nauke o stradanju svih bića nije bilo učinjeno;* „ova nauka tiče se pametnih" a ne „ludih": veoma različno riječima onoga „čovjeka" (nota bene, ovako govori skrajnji racijonalist), koji je k sebi pozivao djecu, jer „takovih je kraljevstvo Božje". Pa da može biti kobnije osude budističke nauke, koja se danas aklimatizuje. Nama je upravo nepojmljivo, kako je mogao prof. Ciprijanović doći do rezultata, da je kraljevstvo nebesko i nirvana identičan pojam; mi se snebivamo nad ovako naivnim ili tendencijoznim zabašurivanjem ovako oprečnih izjava? Šta će nam odgovoriti g. profesor, ako ga sjetimo, da je racijonalist *Kuenen*[2]) izjavio jasno i glasno na vestminsterskim konferencijama g. 1879., da kršćanstvo natkriljuje budističnu vjeru, kako život nadilazi samu smrt, kako rajsko uživanje u gledanju božjega bića (visio beatifica) nadilazi *nirvanu*, kako živuće biće nadilazi prostu utvaru?!

Je li se ikada čula iz Budinih ustiju onako utješljiva riječ, kao iz ustiju Onoga, koji „riječi *vječnoga života* ima": „dođite k meni *svi* koji ste opterećeni"...?

9. Budizam — monizam.

„Čovjek mora postići stojički mir, da se uzmogne približiti univerzalnoj svijesti".
Prof. Ciprijanović u „*Zvonu*" 1908 str. 616.

Prvorođenče evolucijonizma, koje je danas već majka drugih različitih filosofskih zabluda, jest *monizam*. Glavni je njegov zastupnik, utemeljitelj jenskog „Monistenbunda", toliko puta blamirani, *Ernest Haeckel*.

Monizmu je oprečan pojam: *dualizam*. Obično je on — veli monistički papa[3]) — skopčan sa teološkim i idealističkim dogmama, dočim monizam bazira na mehanističkim i realističim dokazima. *Dualizam* rastavlja univerzum u dvije različite supstancije, u ma-

[1]) Buddha, 178. ff.
[2]) Devivier I., 429.
[3]) Haeckel: Welträtsel (221.—230. Tausend), str. 15.

terijalan svijet i imaterijalnog boga, koji mu se u opreku stavlja kao stvoritelj, uzdržavatelj i upravitelj. *Monizam* nasuprot dozvoljava u univerzumu samo jednu supstanciju, „boga i narav“ zajedno; tijelo i duh (ili materija i energija) su nerazdjeljivo svezani. *Ekstramundani* „osobni“ bog dualizma — veli Haeckel — dovodi nužno do *teizma*; dočim *intramundani* bog monizma do *panteizma*.

Blamirani falzifikator embriona bio si je tu i prilično konsekventan, pa zato i smatra čovjeka živinom, koja spada među *Mammalia*[1]).

Haeckel je tu povukao i druge konsekvencije, tako n. pr. da ne treba ići u crkvu, da se ne trebaju crkve zidati, već eo ipso moderni čovjek, koji posjeduje „znanost i umjetnost“, posjeduje i religiju, zato i ne treba crkava. Čovjek si po njemu može svuda naći crkvu; svagdje istina osjeća on i prati ga onaj kruti „Kampf ums Dasein“, ali mimo toga naići će moderni čovjek i na „istinu, ljepotu i dobrotu“, svagdje će on po riječima Haeckelovog plagijatskog pamfleta „Welträtsel“[2]) (koje mimogrece spomenuto „*Zvono*“ zove „*sv. pismom*“) naći svoju „crkvu“, u veličanstvenoj *naravi*. Jedino, ko si bar hoće da udovolji svojem religijoznom čustvenom nagnuću (Gemütsbedürfnis), taj se smije povući i u lijepo ukrašene temple ili crkve. U svojoj nježnoj naivnosti ne da se Haeckel a da će „papizam“ morati u 20. vijeku svoje crkve uručiti „slobodnim župama“ monizma, onako od prilike, kako se je to događalo za *reformacije*[3]).

Nas bi u velike zanimalo znati, pristaje li uz ove konsekvencije i g. prof. Ciprijanović, kojemu se dade „prekrasno izvesti velebna nauka kozmičnoga razvoja: od anorganskoga — do organske stanice, a od organske stanice — do sina Božjega“[4]). Čuli smo temeljnu tačku budističkog katekizma: „Es giebt nur ein *All*, von dem wir und jegliches Wesen und Ding nur *Teile* sind“[5]). Pristaje li i on uz evoluciju, koja naučava, poput i bud. katekizma, da nije ništa stvoreno, već se je samo razvilo i danas se razvija bez ikakve „samovolje jednoga Boga“[6]). Kako on može onda govoriti o kakovoj osobi, jastvu, individuumu, o svome „ja“? Katekizam uči, da je sve

[1]) Haeckel, 20.
[2]) Haeckel, 158.
[3]) Welträtsel, 158.
[4]) „Zvono“, 1908. str. 616.
[5]) Olcatt, 64.
[6]) Olcott, 112.